

Vörös Imre a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (Budapest)

**Politológiai-történelmi-közgazdaságtani szintézis az elmúlt 30 évről\***

**IN: *Jogtudományi Közlöny*, vol.74.no.5/2019-tudományos havilap, HVG-Orac,ISSN 0021-7166**

A tizenháromas szám – amint ezt az Apollo 13. Hold-utazás is megerősítette – nem ígér sok jót, azonban könyvek írásánál – ha éppen oda jut az ember – mégsem ugorható át. Csaba László tizenharmadik könyve azonban kifejezetten szerencsés csillagzat alatt íródott: *három évtized* történelmi léptékben ugyan csak egy pillantás, no de az elmúlt harminc év micsoda „pillantás”! Az összehasonlító közgazdaságtan-politikai gazdaságtan ismert szakértője-szerzője ezúttal ezt a megrázkódtatásokban nem szűkölködő harminc évet tekinti át, alapvetően Közép-Európára fókuszálva, és alapvetően a kommunista gazdaság- és társadalompolitikai kísérlet rendszerváltozásokba torkolló kudarcánál indítva elemzését. A szerencsés vagy éppen kilátástalannak tűnő indulások, az országonként változó kiútkeresés és válságkezelési koncepciók, a nekibuzdulások és elszalasztott lehetőségek kavalkádja rendszerbe foglalására azonban idő kellett, kellő távlat. Úgy tűnik: erre most érett meg az idő, aminthogy az akadémikus-szerző tudományos pályafutása is megérlelt egy *szintézist*.

1.A recenzens ugyanakkor bajban is van, mivel a monográfia *műfajilag* nehezen besorolható: nem a szokványos közgazdaságtani elemzést nyújtja, hanem a korszakot megélt tudós vívódását is arról, hogy (amint a mottó is tudatja-előlegezi a célt) „hogyan jutottunk ide”. Az „ide” azonban szükségszerűen igényli a történetírói és politológusi szemlélettel való vegyítést is. Ez nemcsak a céltételezésből adódik elkerülhetetlenül, hanem a mű egyik fő erényévé is válik: izgalmas, a fordulatokban gazdag évtizedeket könnyed olvasmányossággal bemutató írásművet kap kezébe az olvasó, mivel a közgazdaságtani összefüggések-fejlemények nem sterilen, önmagukban, hanem szervesen: a politológiai koordinátarendszer kontextusába beépítve történelmi folyamatokként (is) jelennek meg.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> .erre kifejezetten is utal a szerző: CSABA LÁSZLÓ: *Válság, világ, gazdaság*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest. 2018. 203., 250.

\*CSABA LÁSZLÓ: *Válság, világ, gazdaság. Adalék Közép-Európa három évtizedes gazdaságtörténetéhez (1988-2018)*. Éghajlat Könyvkiadó. Budapest, 2018. 255 old.

Az elemzés központjába a szerző ugyan a gazdasági rendszert és a gazdaságpolitikát helyezi,<sup>2</sup> eköré azonban a társadalmi-politikai összefüggésrendszert szervezi, így „a térség történetének a világramba helyezése”<sup>3</sup> nem tűnik meglepőnek. A korábbi körülményekbe beleragadó pályafüggőség és az alkalmazkodásból, invenciózus döntésekből kialakulható pályateremtés kettőse (mondhatni: „komp-dilemmája”)<sup>4</sup> közötti tág térbe Közép-Európa országainak közös és eltérően változatos fejlődésmenete meglehetősen pontossággal felrajzolható.

A mű *szervezete* a fenti céltételezésből adódóan értelemszerűen a kronológia által meghatározott: az előzmények felvázolását ország-tanulmányok követik először az 1988-1999. közötti, majd az 1999-2008. közötti, végül a 2008. évi világgazdasági válságot követő szakasz időhatáraitra vetítve. Az ország-tanulmányok, az egyes szakaszok közé üdítően ékelődnek az újabb szakasz értelmezésének „megágyazó” magyarázatok, elemzések pl. az EU választóvonal-jellegéről, mint ami új helyzetet teremtett a térség számára, vagy a harminc év harmadik évtizedének világgazdasági korszakváltásáról: a negyedik ipari forradalomról, vagy a válságba kerülő és megújuló EU útkereséséről. A mű zárófejezete keresi a választ az örök „kompország”-kérdésre: mennyiben tudott felzárkózni e három évtizedben a térség a „fejlett Nyugathoz” akkor, amikor a megelőző fejezetek eredményei azt mutatják, hogy az eltérő induló feltételek ellenére sem volt a végeredmény előre elrendelt. Vagyis arra, hogy az 1988-2009. közötti időszak kiemelkedően kedvező külső és belső adottságait miért csak a szereplők kisebb része tudta kiaknázni,<sup>5</sup> miért maradt el a várva várt gazdasági csoda?

A szerkezettel összefüggő előzetes döntést igényelt a kronológikus *szakaszolás*: a szerző három szakaszra bontja a harminc évet: 1988-1999, 1999-2008, végül 2008-tól a jelenbe. A globális kihívásokra egyes államok a központosítás erősítésével válaszoltak (orosz, magyar, ukrán, horvát szlovén válaszok), mások a radikális megszorítás-piacosítás útját választották

---

<sup>2</sup> l.m. 71.

<sup>3</sup> l.m. 13.

<sup>44</sup> l.m.128.

<sup>5</sup> l.m. 19. és 31.

(román, balti, szerb válasz), végül ketten a liberális piacgazdaság-költségvetési enyhítés kettősét (lengyel és cseh válasz).

2.A fellevezetést *ország-tanulmányok* követik a fenti szakaszolás szerint. Az *első* szakaszban az átalakulás Lengyelországban lassú és ellentmondásos volt, az egykori NDK-ban, azaz a keleti Németországban önmagában a nyugatnémet pénzek átpumpálása nem hozott gazdasági „csodát”, Oroszország pedig a csak 1996 táján stabilizálódó központi hatalom, és az átláthatatlan privatizáció, magas infláció, alacsony hatékonyság együttesével küszködött, míg Magyarország éltanulóként a privatizáció és liberalizáció, valamint a stabilizációs lépések nyomán 1993-ban növekedési pályára állt.<sup>6</sup>

A képbe belépő, a '90-es évek elejétől a bővítés vagy mélyítés (monetáris és politikai unióvá válás) dilemmájával küszködő európai integráció, a későbbi EU Délkelet-Európa tekintetében egy kelet-ázsiai típusú politikai kapitalizmussal, a balti és közép-európai államok tekintetében viszont kifulladásos félben lévő gazdasági és politikai reformokkal került szembe. Ezeknek az uniós távlat mégis lendületet, de országcsoportonként (a lengyel, cseh, magyar, szlovák és balti államok egyfelől pozitív, Románia, Bulgária, Horvátország másfelől negatív példaként) eltérő válaszokat generált.<sup>7</sup> Oroszország és Ukrajna ettől a hatástól távol esett. Az adott társadalmak és politikai elitek eszmei pozicionáltsága tehát nagy jelentőségű volt.

3.A *második* (1999-2008) szakaszt a szerző az *elszalasztott lehetőségek* évtizedének minősíti<sup>8</sup>, mivel ebben a világgazdasági „aranykorban” a felzárkózó államok számára kivételes pénzügyi-technológiai-világkereskedelmi-integrációs feltételek voltak adottak. A szakasz második felében ugyanakkor mutatkoztak az európai integráció elakadásának jelei, összefüggésben pl. az euró-projekt immanens válságpotenciáljával, vagy a globalizáció új kihívásaival is. Az új helyzetre egy országcsoport szerkezeti reformokkal (Németország, Hollandia, balti államok, Lengyelország, Szlovákia, Románia) válaszolt, mások viszont rövid távú választási szemlélet rabjaivá váltak a versenyképesség csökkenésének következményével (Olaszország, Franciaország, Portugália, Szlovénia, Horvátország, Magyarország). Minthogy az EU intézmény-jogrendszerbefolyásoló képessége a csatlakozási tárgyalások lezárásával megszűnt, a felzárkózó országok tekintetében sem érvényesült – a kormányközi alapvetésű

---

<sup>6</sup> l.m. 59.

<sup>7</sup> l.m.73-75.

<sup>8</sup> l.m. 81. s köv.

integráció miatt – valamiféle „európai” gazdaságpolitika: a siker vagy lemaradás: a lehetőségekkel élés vagy azok elszalasztásának kulcsa *tagállami* kézben maradt.

Kelet-Németországban gazdaságilag a tartósan lemaradó olasz Dél esete ismétlődött; Oroszország a szétesés után szükségessé vált központosítást államvezérelte modellbe vitte át, ahol a nyersanyagokból adódó járadék-elosztás vált a gazdaságpolitika alapkérdésévé. Lengyelország viszont – meglepetést okozva – végigvitte a szerkezeti reformokat úgy, hogy ezeken és az általános gazdaságpolitikán a különböző színezetű kormányok nem változtattak. A magyar fejleményeket viszont az jellemzi, hogy az 1998-ban kormányra került sokszínű konzervatív koalíció, de a néppártosodás más pártokra is vonatkozó sajátosságánál fogva nem alakult ki az a fix pont, ami köré hosszútávú, ciklusokon átívelő gazdasági reformcélokat tudtak volna szervezni, holott ezek (nyugdíj, egészségügy, oktatás) szükségszerű megfogalmazása és végig vitele evidencia volt. A kevés eredmény (pl. EU-csatlakozás) a megosztottság okozta gazdaságpolitikai bénultsághoz vezetett: Magyarországot ebben az állapotban érte a 2008-ban kirobbant fizetési válság, amely az alapvető gazdaságpolitikai kérdésekben (is) megosztott politikai osztály kormányozta országban a *közepes fejlettség csapdájába* került.<sup>9</sup>

4.A *harmadik* szakaszt a szerző úgy jellemzi, mint amelyben a pénzügyi válság ugyan véget ért, azonban a világgazdasági rendszer egészében *rejtett feszültségek sora halmozódott fel*<sup>10</sup>. A szerző logikusan szenteli tehát a következő három fejezetet a válság-elméleteknek, az *EU válságkezelésének*, és az *új világgazdasági korszakváltásnak*. A válság-elméletek tanulságait a szerző abban összegezi, hogy a válságok a pénzpiaci információk, szereplők és kölcsönös függőségek bizonytalansága, és a világméretű pénzügyi rendszer rendkívüli komplexitása miatt nem kiküszöbölhetők, hatásaik azonban megfelelően megfontolt szabályozással csökkenthetők. Fentiekre tekintettel a szerző kiemeli a 2008-2009. évi válság kezelésében mutatkozó alapvető különbséget: míg az USA-ban az állami segítség határozott idejű és feltételes, tehát piactisztító hatású volt, Európában az állami mentőöv modellé vált, pedig a fenntartható javulás lenne a cél. A „szabályozó állam” globalizáció ihlette nemzetközivé való kiterjesztése helyett a nemzetgazdasági szabálykövető gazdaságpolitika a célravezető: a kormányzat nem a piac ellenében, hanem azt kiegészítve működjön.<sup>11</sup>

---

<sup>9</sup> l.m. 122.

<sup>10</sup> l.m.128. s köv.

<sup>11</sup> l.m. 151.

Az EU-ban ezzel összefüggésben a közgazdasági-pénzügypolitikai területen alapvető változások következtek be: a szerző ezeket találóan *“lopakodó nemzetek felettség”*-elnevezéssel illeti. A szélsőségesen szuverenitás-féltő álláspontokat felülírták az új intézmények, egyben *feszegetve az alapszerződések szabta jogi kereteket*, mivel a mentőhitelek folyósítása a felvevő ország szuverenitását erősen korlátozta (Görögország). Ezek az intézkedések - melyek különösen sokat foglalkoztatták pl. az EUB-t és a német alkotmánybíróságot - a következők: az európai szemeszter mellé lépő 2012. évi fiskális paktum, a nagybankokat az EKB felügyelete alá helyezést intézményesítő Bankunió, az Európai Stabilitási Mechanizmus, a határokon átívelő bankszanálási mechanizmus (SRM), az EKB funkcióváltása a tagállami kötvények vásárlásának bevezetésével (amely annak Alapszabálya által tiltott közvetlen költségvetés-finanszírozást jelentett, és egyben egyfajta végső hitelezővé vált, mint az USA FED-je). A recenzens ezen a ponton igyekszik jogászként becsukni a szemét, és befogni a fülét - a FED egy “egyesült államok” központi bankja, így hát az EKB eme jogkör-kiterjesztésével a pénzellátás egésze egyértelműen nemzetek fölötti hatáskörbe került.<sup>12</sup>

A szerzővel csak egyet érteni lehet, hogy ezek a változások közvetlenül nem jelentek meg az alapszerződésekben, miközben alapvető átalakulást jelentenek: a jogi-politikai kerettől a hatásköri-intézményi-döntéshozatali rend alapvető pontokon *de facto* eltér, még ha a különböző bíróságok erre - *nolens volens* - kényszeredetten áldásukat adják is. Ez a kettéválás 2012-re *ténnyé tette a kétsebességes Európát*, ahol a választóvonalak nem a régi-új, hanem az eurózóna-tagok és a kívül maradók között húzódnak. Értelemszerű, hogy a fenti intézményi újítások túlnyomó többsége az *eurózóna* tagjait kedvezményezi, döntéseik kihatnak ugyan a nem-tagokra, azonban ezeknek a döntésekbe már nincs beleszólásuk. A recenzens a magyar kimaradásra gondolva önkéntelenül teszi fel a kérdést: Brexit magyar módra? Az új konstrukció a szerző szerint messze került az alapító szerződések betűjétől-szellemétől egy államszövetség irányába.<sup>13</sup> Az EU ugyanis ezekkel a válságkezelés szülte állandósult kényszerlépésekkel kiegészítette, megerősítette a pénzügyi unió elmélyítését, végrehajtott egy *de facto* korszakváltást.

---

<sup>12</sup> l.m. 167.

<sup>13</sup> l.m. 172.

A harmadik szakaszban Csaba László meglátása szerint *új világgazdasági korszakváltás* megy végbe, amelyben a technológiai változások (negyedik ipari forradalom) a versenyképességi ranglista szerinti besorolást, a „tanuló társadalmat” helyezik az ipari ókorba sorolható nagy tőkeelőleget igénylő, nagy energiafelhasználáson alapuló (pl. orosz és magyar), központi vezérlést és extenzív növekedést választó gazdaságstratégia elé. A szerző ehelyen figyelmeztet arra a *veszélyre*, amelyet a parlamentáris demokrácia alapelveit be nem tartó, populistá irányzatok ebben az új helyzetben jelentenek.<sup>14</sup> Ennek kihívásaira ugyanis éppen az EU, mindenekelőtt az eurónak csokorba szedett előnyei jelentenek gyógyírt (árstabilitás, árfolyamkockázat megszüntése, egyetlen piac-egyetlen ár, nagyobb befektetői biztonság, közös szabályrendszer és intézmények). Az eurózóna így már nem egyszerűen szabadkereskedelmi övezet, hanem *de facto államközösség* a pénzkibocsátás jogától az önálló jogalkotásig, katonai és belbiztonsági fellépésig.<sup>15</sup> A szerző köztes mérlege: a harmadik szakaszban a válság nyomása alatt alapjaiban átrendeződött EU, és ez a közép-európai tagállamok számára előnyös volt, azonban a lehetőségek megragadása nagyléptékű változások formájában többnyire *elmaradt*. A Költségvetési és Bankunió szupranacionális intézményeiből kimaradók viszont peremre szorulnak. Az „új” EU-tagállamoknak sikerült ugyan a válságot kezelni, de a korszakváltás jelentette „új normalitáshoz” csak kevésbé tudtak alkalmazkodni: versenyképességük, a kormányzás minősége, az oktatás színvonala, az átláthatóság romlott, az állami újraelosztás mértéke növekedett.

Tételeit a szerző ismét *ország-tanulmányokon* demonstrálja, melyek végkövetkeztetése szerint a kiinduló eltérések miatt a fenti általános tendenciák országoként jelentős eltérésekhez vezettek. Az egyes vizsgált országokhoz fűzött alcím a vizsgálódás eredményét is jelzi: Németország: egy gradualista sikertörténet; Lengyelország kétségtelen sikereinek áldozata (fennmaradt a közepes fejlettség csapdájában ragadás veszélye); Oroszország: Kuvait atomfegyverekkel (nyersanyagjáradéktól való függőség); végül a számunkra legizgalmasabbnak tűnő Magyarország: példa a világnak – de milyen? – teszi fel a szerző az – olvasót mindenestre már előre idegesítő - kérdést. A mérleg:<sup>16</sup> német siker, lengyel kezdeti sikerek utáni kifulladás, magyar visszaesés és orosz szétesés.

---

<sup>14</sup> l.m.182.

<sup>15</sup> l.m. 190-191.

<sup>16</sup> l.m.228.

5.A mű zárófejezete arra keresi a választ, hogy *miért maradt el az 1990 után várt gazdasági csoda*, amely pedig evidenciának tűnt és fontos oka annak, hogy a rendszerváltó országok társadalmi rendre „kiszavazták” a hatalomból a rendszerváltó politikai erőket.<sup>17</sup> A kilenc tételbe foglalt magyarázat-kísérlet rámutat az EU-országok gazdaságának, intézményeinek az USA-tól való lemaradására, mint általános körülményre; a beruházási ráta alacsony voltára; a társadalmi értékrend szervezettséget, innovációt, megújulási hajlandóságot mérsékelten támogató voltára; a pénzügyi szféra túlszabályozottságára, és a tőzsdepiac elégtelenségére; az állami vezérlés erősödésére, és hatásaként az innováció visszaesésére, a kutatási-fejlesztési ráfordítások csökkenésével kéz-a-kézben; a 2010-es évektől teret nyerő tévhitre, mely szerint európai társadalmakban is középtávon működőképes lehet a délkelet-ázsiai központosítás-piacgazdaság kettőse; végül arra, hogy Magyarországon a 2009-re kifutott modellt nem sikerült új, sikerebb pályával felváltani.

A szerző befejező intészként nyomatékosan fogalmazza meg azt az összehasonlító gazdaságtani szempontból fontos meglátást, mely szerint a közép-európai államok felzárkózása elakadását nem lehet a hagyományos módon kedvezőtlen külső tényezőkre visszavezetni: a *belső* erőviszonyok, a gondolkodásmód és az ezek által sok tekintetben meghatározott döntéshozatal, azaz a kormányzás minősége olyan tényezők, amelyekkel szemben akár az EU intézményrendszere is csak korlátozottan cselekvőképes. Az illiberális magyar és lengyel fordulatban a közbeszéd és az ezt manipuláló „twittertársadalom” is jelentékeny szerepet játszik, amely a közösségi média – tekintélyelvű megoldásoknak adott esetben megágyazó - zárt terét előtérbe helyezi a szakszerű és nyílt vitákra épülő parlamentáris demokrácia intézményrendszerével szemben.<sup>18</sup>

6.A recenzens belátja a kissé pesszimista végkicsengés indokoltságát, hiszen ezt 253 oldalnyi alapos, széles spektrumú elemzés előzi meg. Két dolog azonban mégis „fényt” jelez az alagút végén (feltéve, hogy utána nincsen befalazva, ami viszont még nem látható): egyrészt a terápia feltétele-előzménye a diagnózis, és ezt a monográfia magas színvonalon kínálja, másrészt a szerző által többször visszatérően említett „pályafüggőség”-„pályateremtés” alternatívája azért a mű bizonyosága szerint az emberiség örökös nagy reménye (mely – mint tudjuk – utoljára hal meg).

---

<sup>17</sup> I.m. 233. s köv.

<sup>18</sup> I.m. 253.

Csaba László nagyívű, komplex-interdiszciplináris szemléletű művének *tanulságai* tehát sokrétűek; megismerésük jó szívvel ajánlható nemcsak a három szakma művelőinek (közgazdász, történész, politológus), hanem – a szöveg könnyed, olvasmányos stílusa, közérthetősége, logikus szerkezete, az egyes fejezeteket lezáró összefoglalások és azok végén a következő fejezetet megelőlegező átvezetése okán - bárkinek, aki tudni szeretné: *hogyan jutottunk idáig?*

Bármit is jelentsen ez.